

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 332:631.1

Ніна ПАЛЯНИЧКО

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТУ СТРАХУВАННЯ РИЗИКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Розглянуто існуючий стан вирішення проблеми пошуку інструментів фінансово-економічної підтримки підприємств сільськогосподарського сектору економіки, і, насамперед, суб'єктів підприємницької діяльності підгалузі рослинництва. Рівень агроекологічної безпеки на тлі недосконалості нормативно-законодавчої бази її управління за умов економічної кризи в Україні стимулюють шляхи пошуку додаткових важелів забезпечення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування. Найбільш прийнятним для вирішення окреслених проблем є підхід, який має змогу забезпечити не лише фінансову підтримку виробникам агропродукції, а і зменшити ймовірність настання небажаних подій чи ситуацій екологічного характеру з негативними економічними наслідками. Деградаційні процеси, які прогресують в агросфері, є джерелом екологічних загроз при організації виробництва рослинницької підгалузі, що потребує розробки відповідної стратегії ведення сільськогосподарського виробництва на основі врахування потреб усіх підсистем аграрного сектора. Для успішного узгодження еколого-економічних протиріч, розробка стратегії господарювання потребує запровадження комплексу інструментів, що підвищить ефективність функціонування еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого рівня землекористування. Важливим інструментом у цьому контексті виступає страхування ризиків сільськогосподарського землекористування. Його цільовим призначенням, нарівні зі зменшенням економічного навантаження на підприємства, є послаблення рівня загроз та пом'якшення негативних наслідків землекористування.

Юридичним підґрунтям міжнародного рівня для реалізації окреслених завдань на шляху євроінтеграційних прагнень України є Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2004/35/СЕ "Про екологічну відповідальність з метою попередження та ліквідації екологічної шкоди". Її базовим принципом є спрямування зусиль у напрямі впровадження заходів з упередження з метою недопущення негативних впливів від зниження рівня екологічної безпеки. Проте запровадження у практичне використання інструменту страхування потребує додаткових досліджень теоретико-методологічних аспектів організації процесу такої діяльності. Ключовим вузлом зазначеної діяльності є встановлення систематизованого переліку ризиків, що супроводжують господарську діяльність з використання земель сільськогосподарського призначення.

© Ніна Паляничко, 2017.

Ключові слова: *страхування ризиків сільськогосподарського землекористування; агроекологічні загрози; землі сільськогосподарського призначення; агроекологічна безпека, ґрунти.*

JEL: Q1, Q15, R52

Постановка проблеми. Існуючий рівень екологічної, а в тому числі і агроекологічної безпеки, має безпосередній вплив як на прийняття управлінських рішень щодо економічного розвитку, так і на просторово-галузеву структуру виробничого комплексу країни і сільського господарства у тому числі. Цільовою функцією управління еколого-економічним розвитком, нарівні з підвищенням рівня рентабельності виробництва, є мінімізація рівня ризиків настання небажаних техногенно-екологічних результатів господарської діяльності. Цей аспект управлінської діяльності має бути націленим на збереження прийнятного рівня безпеки життєдіяльності та навколишнього природного середовища, компонентом якого виступає агроєкосистема. Але до останнього часу розвиток природокористування і сільськогосподарського землекористування зокрема відбувався з позицій максимізації прибутків за умов відсутності комплексної стратегії науково-обґрунтованого забезпечення прийнятного рівня агроекологічної безпеки. Тому набуває актуальності питання розробки і впровадження у практичну господарську діяльність інструментів регулювання рівня техногенно-агроєкологічних загроз, яким, наприклад, виступає страхування ризиків сільськогосподарського виробництва і землекористування у тому числі. Страхування ризиків сільськогосподарського землекористування дає можливість не лише компенсувати збитки, а і з високим рівнем ймовірності упередити настання небажаних подій техногенно-агроєкологічного характеру, скоротити та пом'якшити їх наслідки.

Впровадження в практику економічного страхування ризиків сільськогосподарського землекористування потребує реалізації широкого комплексу завдань – від удосконалення нормативно-законодавчого поля до опрацювання теоретико-методологічних аспектів організації процесу такої діяльності. Одним із актуальних компонентів з кола окреслених завдань є встановлення систематизованого переліку ризиків, що супроводжують господарську діяльність з використання земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу як територіального базису організації сільськогосподарського виробництва присвячено роботи І. К. Бистрякова, О. М. Гарнага, Д. С. Добряка, А. М. Третьяка та ін. Вагомий внесок у розробку економічних основ екобезпечного сільськогосподарського землекористування зроблено працями О. П. Канаша, Д. І. Бамбіндри, Г. Д. Гуцуляка, Ю. О. Лупенка, Л. Я. Новаковського, О. І. Фурдичко та ін. Дослідження проблем розвитку інструменту екологічного страхування проводиться в роботах Л. М. Грановської, Т. П. Галушкиної, О. А. Ковалю, А. О. Кошеля, А. Г. Мартина. В той же час, з огляду на проблеми реформування земельних відносин за умов нинішньої економічної кризи, виробники сільськогосподарської продукції і, насамперед, підгалузі рослинництва, потребують фінансової підтримки та зниження рівня загрози потенційних збитків. Ці виклики спроможні прийняти на себе такий економічний інструмент як страхування ризиків сільськогосподарського землекористування, що виконує функції важеля при вирішенні проблеми забезпечення прийнятного рівня агроєкологічної безпеки.

Проте його впровадження у практичне використання потребує додаткових досліджень теоретико-методологічних аспектів організації процесу такої діяльності, ключовим вузлом якої є встановлення систематизованого переліку ризиків, що супроводжують господарську діяльність з використання земель сільськогосподарського призначення.

Мета статті. Проаналізувати умови та оцінити існуючий стан розвитку діяльності в Україні зі страхування процесу використання земель, встановити перелік ризиків сільськогосподарського землекористування та визначити принцип дії зазначеного економічного інструменту як важеля забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Рівень техногенно-екологічного і техногенно-агроекологічного навантаження на довкілля в Україні є одним з найвищих серед показників інших країн світу. Підґрунтям цього ствердження виступають хоча б лише показники розораності сільськогосподарських земель та динаміка фізико-хімічних і агрохімічних показників якості ґрунтів. Відсутність мотивації господарюючих суб'єктів не стимулює ощадливого ставлення до землі, а намагання постійно підвищувати рівень рентабельності вирощуваної продукції зумовлює незбалансований підхід до використання земель, що призводить до вкрай негативної динаміки показників якості ґрунтів.

За даними Державної служби статистики України, індекси продукції рослинництва мають постійну позитивну динаміку і у 2015 р. досягли 150,3% відносно рівня 2005 р., що є на 21% більше рівня виробництва у 1990 р. Втім, ці показники суттєво відрізняються від аналогічних для тваринницької галузі (лише на 14,1% є перевищення відносно рівня 2005 р. і на 46,3% нижче від обсягів виробництва у 1990 р.). Так, найбільші темпи приросту у 2015 р. відносно 2005 р. досягнуто для виробництва сої та ріпаку (більш, як у 6 разів). В той же час протилежна картина спостерігається для виробництва кормів, адже рентабельність виробництва у 2015 р. свинини склала всього 12,6%, молока – 12%, виробництво великої рогатої худоби (ВРХ) та м'яса птиці були збитковими (-16,9% та -5,4% відповідно) і лише виробництво яєць досягло прибутків на рівні майже 61% [1].

Викладена ситуація має негативний вплив на агрохімічні показники якісного стану ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення. Насамперед, на тлі скорочення поголів'я ВРХ у 7 разів (в агропідприємствах у 17 разів) за період незалежності України відбулось скорочення обсягів внесення гною у сільськогосподарські землі майже у 27 разів та на 28,6% у 2015 р. відносно обсягів внесення у 2005 р. Скорочення підгалузі тваринництва зумовлює скорочення площ під посівами однорічних та багаторічних трав у 2,3 та 1,7 рази, луків та пасовищ на 110 тис. га станом на 2015 р., порівняно з 2005 р. Окрім того, спостерігається складна ситуація з розвитком структури земельних угідь та категорій землекористування України. Динаміку площ ключових угідь для стану агроекологічної безпеки подано на рис. 1.

Наведені графіки ілюструють негативні тенденції у національній практиці сільськогосподарського землекористування, коли відбувається скорочення загального значення площ сільськогосподарських угідь (рис. 1, а) буферних категорій землекористування, якими виступають перелоги та багаторічні насадження (рис. 1, с, d) при збільшенні площ ріллі (рис. 1, b) та орнонепридатних ділянок у її складі. За даними Держгеокадастру, на сьогодні потребують консервації 1млн 50 тис. га сільськогосподарських земель, з них деградованими являються 562,7 тис. га, малопродуктивними – 475,6 тис. га, техногенно забрудненими –

11,8 тис. га. Крім того, потребують рекультивациі майже 143 тис. га, поліпшення – 266,2 тис. га. Станом на 01.01.2016 р., консервація земель проведена лише на площі 85,3 тис. га (8,1% від потреби), заходи з поліпшення земель впроваджено тільки на 17,5% (на 46,8 тис. га, з яких лише 26 тис. га припадає на ріллію). Спостерігається тенденція до скорочення обсягів впровадження заходів з охорони земель [1], табл.1.

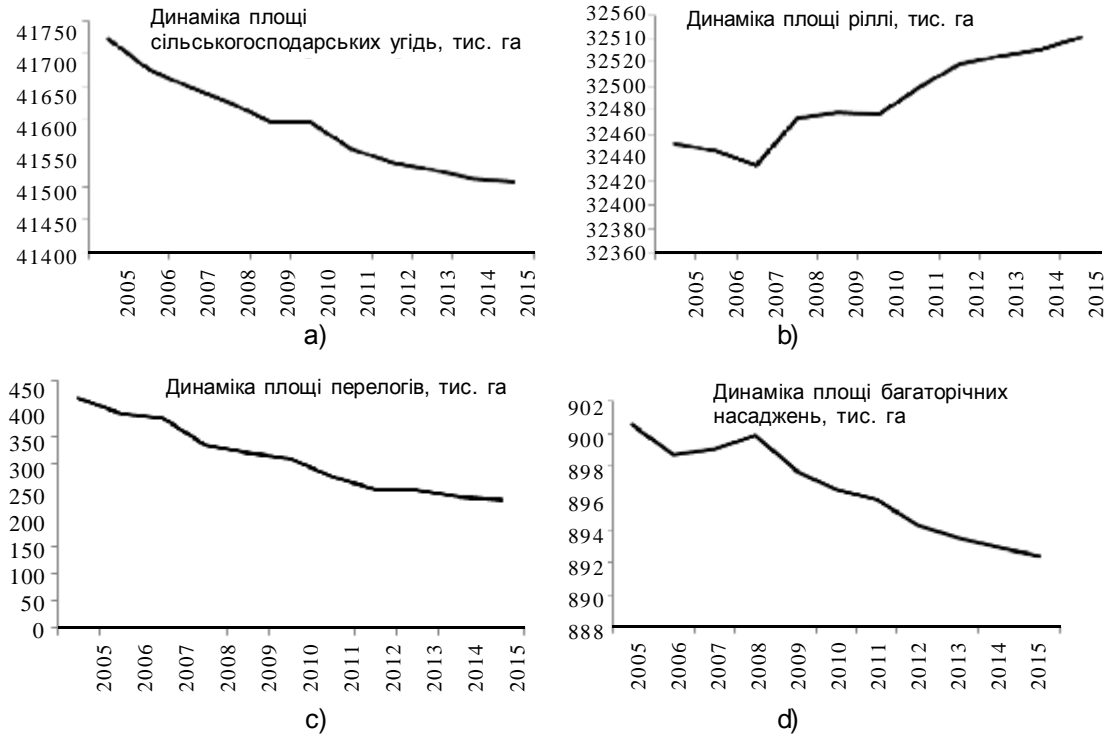

Рис. 1. Динаміка площі сільськогосподарських угідь та категорій землекористування, які є її складовими, тис. га

Джерело. Опрацьовано автором на основі інформації [1]

Таблиця 1

Динаміка здійснення заходів з охорони земель в Україні

Назва заходу	1995	2005	2010	2015
Рекультивовано земель, тис. га	8,4	2,1	0,5	0,1
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, км	157,8	15,2	8,5	0,2
Залужено деградованої і забрудненої ріллі, тис. га	12,8	6,3	1,0	0,2

Примітка. Сформовано за [1].

На сучасний стан використання земельних ресурсів негативно впливає ряд складних екологічних проблем, а саме: ерозія ґрунтів та їх гумусне виснаження, збіднення на поживні речовини, хімічне та біологічне забруднення, переущільнення, руйнування фізичної

структури, засолення, заболочення та інше. Станом на 2010 р. інтенсивні процеси яругоутворення спостерігались на 18% площі України; 54,2% орних земель є дефляційно небезпечними, а 32,8% – еродовані, площа яких неухильно зростає на 80–100 тис. га; майже 42% ґрунтів є кислими та засоленими [2, 189]. За даними ДНТЦ “Центр держродючість”, внаслідок дегуміфікації щорічно втрачається від 0,6 до 1,0 т/га гумусу; 0,4% в середньому втрачено за останні 45–40 років, спостерігається від’ємний баланс елементів живлення (досягає 100 кг/га й більше). Інтенсивність процесів дегуміфікації не спадає. Так, за результатами агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, протягом останніх 4-х турів (1986–2005 рр.) вміст гумусу в Україні зменшився на 0,5% [3, 49–52]. Це є наслідком багаторічного екстенсивного землекористування, а відсутність впровадження заходів з відтворення родючості сприяє подальшому поглибленню агроекологічних проблем та знижує показники економічної ефективності господарської діяльності. Таким чином, існуючий спосіб ведення рослинництва націлений на отримання прибутків, здешевлення собівартості виробництва продукції і у підсумку носить деструктивний вплив не лише на ґрунти, а й спричинює динамічні негативні зміни у всіх компонентах ландшафту. Віддалені наслідки окресленої ситуації зі сільськогосподарським використанням земель важко піддаються економічній оцінці. Наприклад втрати, що пов’язані з використанням у складі ріллі деградованих земель, становили понад 400 млн. грн. на рік у цінах 2010 р., а екологічні втрати через ерозію, дегуміфікацію, вторинне засолення сягають на порядок вищого рівня [4, 7].

Негативні явища, які прогресують в агросфері, потребують розробки відповідної стратегії ведення сільськогосподарського виробництва, яка б ґрунтувалася на врахуванні потреб усіх підсистем аграрного сектора [5, 13] та запроваджувала б комплекс інструментів, що підвищать ефективність функціонування еколого-економічного механізму забезпечення збалансованого рівня землекористування. Важливим інструментом у цьому контексті виступає страхування ризиків землекористування. Запровадження в практику економічних інструментів страхування ризиків сільськогосподарського землекористування потребує державної підтримки у вирішенні проблеми досягнення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Поштовхом стане опрацювання і впровадження законодавчо закріплених вимог зі встановленим рівнем фінансово-економічної відповідальності за порушення норм збалансованого способу використання земель сільськогосподарського призначення, який є ключовим компонентом у вирішенні проблеми забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Юридичним підґрунтям міжнародного рівня для реалізації окреслених завдань на шляху євроінтеграційних прагнень України є прийняття директиви Європейського парламенту й Ради Європи “Про екологічну відповідальність щодо запобігання і ліквідації шкоди навколишньому середовищу” (2004) [6]. Її базовим принципом є спрямування зусиль у напрямі впровадження заходів з упередження з метою недопущення негативних впливів від зниження рівня екологічної безпеки. Втім потреба удосконалення національного нормативно-законодавчого поля виступає не єдиною перешкодою на шляху впровадження страхової діяльності з метою упередження та відшкодування збитків від реалізації ризиків при використанні земель сільськогосподарського призначення. Важливу роль відіграють причини виробничо-економічного та соціально-економічного характеру, спроби визначення яких задекларовані в літературі [7, 74; 8, 77]. Найбільш впливовими серед причин можна назвати:

- обмежені фінансові ресурси агровиробників, не зважаючи на усвідомлення необхідності бути застрахованими;
- недостатній рівень рентабельності агробізнесу на тлі високих ставок страхових внесків;
- відсутність страхової культури для більшості агровиробників на тлі високого рівня історично сформованої недовіри населення до цього виду діяльності;
- недостатній рівень платоспроможності страхових фондів на тлі високої ймовірності настання збитків значних обсягів з огляду на якісний стан земель сільськогосподарського призначення;
- недостатній рівень ефективності функціонування системи моніторингу для забезпечення прозорості і об'єктивної інформації щодо стану і способів використання земель сільськогосподарського призначення.

Перш ніж говорити про проблеми запровадження страхування ризиків сільськогосподарського землекористування, слід визначитись із самим поняттям цього виду ризиків, його структурою, генезисом та спрямованістю. Поняття ризику носить ймовірнісний характер і залежить від сфери діяльності, в контексті якої розглядається, чим пояснюється широке розмаїття підходів до його визначення. У найширшому сенсі, ризик – це схильність до настання якоїсь несприятливої події, лиха [9, 323]. Словник “Cambridge Advanced Learner’s Dictionary” визначає ризик як можливість настання чогось негативного. Подібна дефініція міститься і в інших словниках. Зокрема, “Compact Oxford English Dictionary” визначає ризик як: 1) ситуацію, що включає схильність до небезпеки; 2) можливість, що щось неприємне станеться. Словник “Merriam-Webster Online Dictionary” визначає ризик як можливість настання збитку чи шкоди. В українській мові під поняттям ризик переважно розуміють небезпеку, небажану подію [10].

Наявність ризику є фундаментальною характеристикою функціонування економічного інструменту страхування, а його ймовірнісне оцінювання свідчить про недостатнє інформаційне підґрунтя процесу прийняття рішень щодо проблемної ситуації. Конфліктність ризику виявляється у певній суперечності між об'єктивно існуючими ризиковими ситуаціями та їх суб'єктивною оцінкою [11, 27–28]. Враховуючи наведений підхід, справедливим виглядає визначення ризику у загальному вигляді як прогнозована векторна величина збитку, що може виникати внаслідок ухвалення рішень в умовах невизначеності та реалізації загрози, що дорівнює добутку ймовірності реалізації цієї загрози на ймовірність величини (розміру) можливого збитку від неї [12]. В контексті питання пошуку шляхів вирішення проблеми досягнення збалансованого рівня використання земель як основи забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки регіону, ризиками сільськогосподарського землекористування можна вважати загрози втрати родючості ґрунтів сільськогосподарського призначення, що є результатом впливу природних чи техногенних факторів, що призводить до зниження врожайності культур та/або втрати доходів агровиробниками в силу змін суспільно-правового характеру.

Розбудова системи страхування ризиків агроекологічного виробництва і землекористування в контексті удосконалення нормативно-законодавчого поля потребує встановлення переліку ризиків сільськогосподарського землекористування, від впливу яких можуть бути застраховані агропідприємці рис. 1.

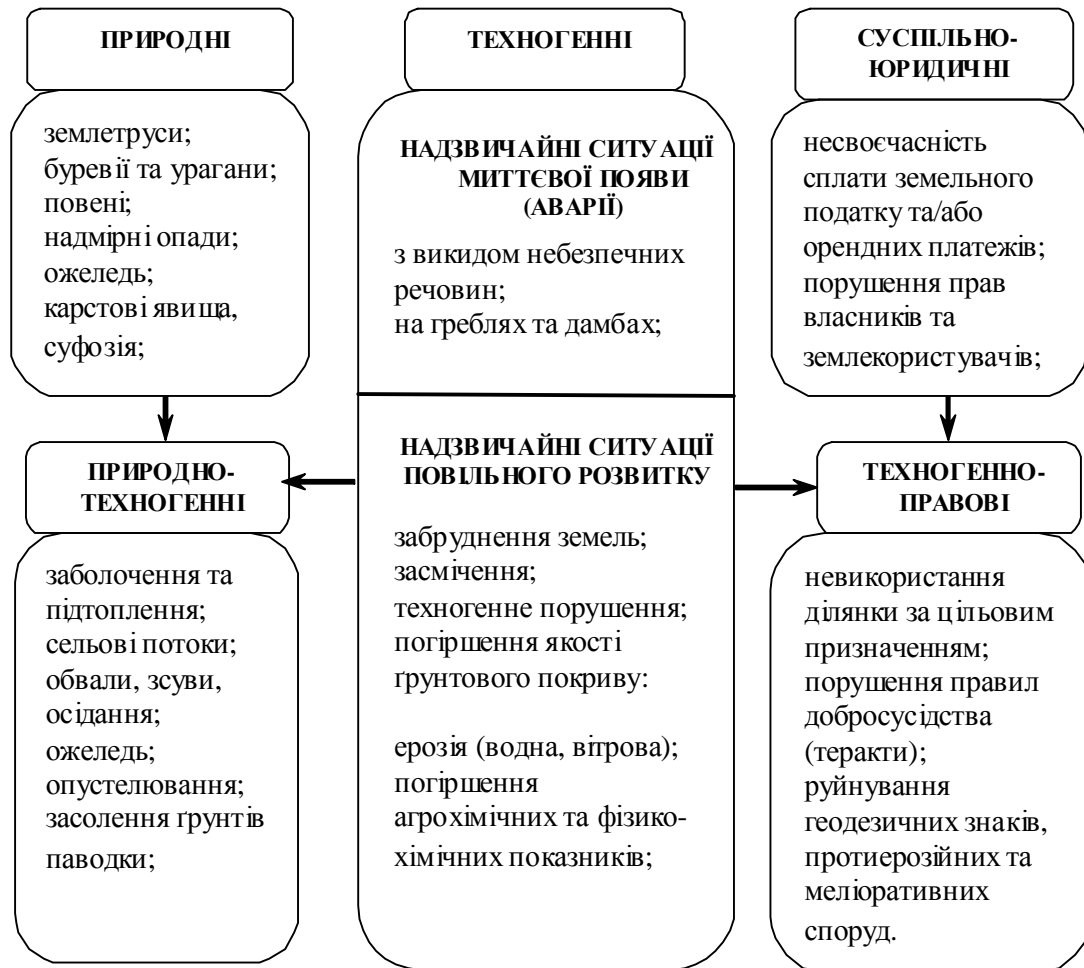

Рис. 2. Систематизація ризиків появи надзвичайних ситуацій у сільськогосподарському землекористуванні

Примітка. Побудовано автором на основі удосконалення [13].

Таким чином, необхідно встановити перелік загроз, які з певним рівнем ймовірності можуть заподіяти шкоду третім особам внаслідок виробництва сільськогосподарської продукції та спричинити збитки (недоотримання доходів) порівняно з варіантом збалансованого землекористування. З огляду на підходи в літературі щодо визначення мети екологічного страхування [14, 185–194], можна стверджувати, що метою страхування ризиків сільськогосподарського землекористування є страхування цивільної відповідальності землекористувачів за шкоду, заподіяну третім особам та компенсація збитків (втрачених прибутків) агровиробників внаслідок погіршення якісних показників ґрунту за умов використання науково-обґрунтованих підходів та технологій землекористування. Причому відшкодування третім особам має носити форму обов'язкового.

Базовим принципом функціонування механізму екологічного страхування є принцип обопільної вигоди, двосторонньої зацікавленості між сторонами страхового договору. Землекористувач зацікавлений у передачі відповідальності за наслідки, перш за все, у грошовому вимірі, від настання страхового випадку, а страхувальник – у збільшенні обсягів страхових внесків.

Ставка страхового внеску є прямо залежною від міри ризику, від ймовірності настання страхового випадку і в той же час збільшення обсягів потенційних виплат страхових премій змушує страховика докладати зусиль щодо зниження рівня ризику. Цим стимулюється активізація моніторингової, аудиторської чи будь-якої форми контролюючої діяльності процесу землекористування, що має стимулювати дотримання вимог досягнення збалансованого рівня землекористування, що є ключовим компонентом забезпечення прийняттого рівня техногенно-агроекологічної безпеки. Забезпечення прозорості функціонування інструменту страхування сільськогосподарського землекористування потребує доопрацювання і законодавчого закріплення ряду важливих питань. Насамперед, на порядку денному стоїть питання про прийняття проекту Закону України “Про екологічне страхування” [15], текст якого запропоновано до розгляду Верховній Раді України ще у 2002 р. На наш погляд, існуючий текст проекту цього документа, з врахуванням суспільно-економічних трансформацій, що відбулись за останні 15 років, потребує змін. Проект Закону бажано доповнити статтею, яка б регулювала питання страхування ризиків сільськогосподарського землекористування. Крім того, потребують розробки і затвердження порядку та умов надання державної підтримки для здешевлення страхових платежів, затвердження переліку страхових ризиків, визначення частки страхових платежів, яка повинна компенсуватися з держбюджету [16, 39]. В такому ключі логічно виглядає необхідність встановлення “базової лінії” для визначення якісних характеристик ґрунтів на землях, які підлягають страхуванню і тих параметрів врожайності, які можуть бути отримані за певних ґрунтово-кліматичних умов при умові дотримання оптимальних агротехнологічних вимог. Якщо ж незважаючи на зусилля агровиробників при використанні всього спектру технологічних норм і правил відбувається недоотримання врожаю, то такі ситуації можна вважати страховим випадком.

Також потребують опрацювання ряд технічних компонентів цього процесу, як-то визначення шкали ставок страхового внеску в залежності від агрокліматичних умов регіонів, система розподілу страхових фондів як умови не лише відшкодування заподіяних збитків, а і, що не менш важливо, як інструменту упередження їх появи. Ефективність використання коштів цих фондів визначається мірою досягнення позитивних результатів (поставленої мети) від впровадження заходів з упередження та виправлення наслідків страхових випадків та ін.

Висновки. Існуючий стан агроекологічної безпеки на тлі недосконалості нормативно-законодавчої бази її управління за умов економічної кризи в Україні стимулюють шляхи пошуку додаткових важелів забезпечення збалансованого рівня сільськогосподарського землекористування. Найбільш прийнятним є підхід, який забезпечував би не лише фінансову підтримку виробникам сільськогосподарської продукції, а і зменшував би ризики небажаних еколого-економічних подій та міг би пом'якшити негативні наслідки від їх настання. Ці виклики можуть прийняти на себе такий економічний інструмент, як страхування ризиків сільськогосподарського землекористування, що є удосконаленням

еколого-економічного механізму забезпечення прийняттого рівня агроекологічної безпеки. Проте практичне використання такого інструменту потребує додаткових досліджень теоретико-методологічних аспектів організації процесу такої діяльності. Ключовим вузлом зазначеної проблеми є встановлення систематизованого переліку ризиків, які супроводжують господарську діяльність з використання земель сільськогосподарського призначення, що і розглянуто у роботі.

Список використаних джерел

1. Сільське господарство України: статистичний збірник. 2015. – Державна служба статистики України. – К., 2016. – 360 с.
2. Паштецький В. С. *Методологічний інструментарій економіки землекористування агросфери* / В. С. Паштецький // *Вісник Сумського національного університету*. – Суми : Сум. нац. аграр. ун-т, 2010. – № 2. – С. 188–193. – (Серія “Фінанси і кредит”).
3. *Національна доповідь про стан родючості ґрунтів України* ; під ред. С. А. Балюк, В. В. Медведєв, О. Г. Тараріко, В. О. Греков, А. Д. Балаєв. – Мінагрополітики, Центрдержродючість, НААНУ, ННЦ ІГА імені О. Н. Соколовського, НУБіП, К. : 2010. – 113 с.
4. Канаш О. П. *Стратегія сучасного і подальшого використання земельних ресурсів* / О. П. Канаш // *Землеустрій і кадастр*. – 2012. – № 2. – С. 7–13.
5. *Наукові основи сталого розвитку агроecosистем України. Екологічна безпека агропромислового виробництва* : моногр. / за ред. О. І. Фурдичка. – К.: ДІА, 2012. – Т. 1. – 352 с.
6. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage // *Official Journal of the European Union* 30.04.2004.
7. Chernishova, L. (2013), *Problems of Agricultural Insurance Risks in Ukraine, Economics: time realities*, 2013, # 3 (8), p. 73–76.
8. Шкуратов О. І. *Страхування екологічних ризиків сільськогосподарської діяльності в системі забезпечення екологічної безпеки* / О. І. Шкуратов // *Економіка АПК*. – 2016. – № 5. – С. 74–79.
9. Чернобай Л. І. *Ризики лізингової діяльності: сутність та класифікація* [Електронний ресурс] / Л. І. Чернобай, І. Я. Кулиняк // *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. – 2011. – № 698. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/11092>.
10. Даньків В. Й. *Теоретичні основи управління операційними ризиками* [Електронний ресурс] / В. Й. Даньків. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2009_27/statti/3_6.htm.
11. Лук'янова В. В. *Економічний ризик* / В. В. Лук'янова, Т. В. Головач. – К. : Академвидав, 2007. – 464 с.
12. Горбулін В. П. *Засади національної безпеки України* / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
13. Кошель А. О. *Поняття ризику та його види при використанні земельних ресурсів у ринкових умовах* [Електронний ресурс] / А. О. Кошель. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2010_1/files/10kalimc.pdf.

14. Галушкіна Т. П. Екологічний менеджмент та аудит / Т. П. Галушкіна, Л. М. Грановська, Р. А. Кисельова. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. – 456 с.
15. Проект Закону про екологічне страхування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5_
16. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні : аналіт. доп. / В. М. Русан, О. В. Собкевич, А. Д. Юрченко. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.

References

1. Silske gospodarstvo Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk. 2015 [Agriculture of Ukraine: statistical yearbook, 2015]. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy – State Statistics Service of Ukraine*. Kyiv, 2016, 360 p. [in Ukrainian].
2. Pashtetskyi V. S. Metodolohichni instrumentarii ekonomiky zemlekorystuvannia ahrosfery [Methodology of economics of land use in agricultural sector]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Sumy National University (Series "Finance and Credit")*, 2010, No. 2, pp. 188–193 [in Ukrainian].
3. Natsionalna dopovid pro stan rodiuchosti gruntiv Ukrainy [National report on soil fertility in Ukraine]. Minahropolityky, Tsentrdzherzhrodiuchist, NAANU, NNTs IHA imeni O.N. Sokolovskoho, NUBiP, Kyiv, 2010, 113 p. [in Ukrainian].
4. Kanash O. P. Stratehiia suchasnoho i podalshoho vykorystannia zemelnykh resursiv [Strategy of current and further use of land resources]. *Zemleustrii i kadastr – Land management and cadastre*, 2012, No. 2, pp. 7–13 [in Ukrainian].
5. Furdychko O. I. (ed.) Naukovi osnovy staloho rozvytku ahroekosystem Ukrainy. Ekolohichna bezpeka ahropromysloвого vyrobnytstva: monohrafia, tom 1 [Scientific foundation for developing sustainable agri-ecosystems in Ukraine: monograph, Vol. 1]. Kyiv: DIA, 2012, 352 p. [in Ukrainian].
6. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. II Official Journal of the European Union 30.04.2004 [in English].
7. Chernishova L. Problems of Agricultural Insurance Risks in Ukraine, *Economics: time realities*, 2013, No. 3 (8), p. 73–76 [in English].
8. Shkuratov O. I. Strakhuvannia ekolohichnykh ryzykiv silskohospodarskoi diialnosti v systemi zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky [Insurance of environmental risks of agricultural activities in the system of environmental safety]. *Ekonomika APK – Economics of AIC*, 2016, No. 5, pp. 74–79 [in Ukrainian].
9. Chernobai L. I., Kalyniak I. Ya. Ryzyky lizynhovoї diialnosti: sutnist ta klasyfikatsiia [Risks of leasing: essence and classification]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" – Bulletin of Lviv National Polytechnic University*, 2011, No. 698, pp. 322–328, from <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/11092> [in Ukrainian].
10. Dankiv V. Y. Teoretychni osnovy upravlinnia operatsiinymy ryzykamy [Theoretical foundation of operational risk management], from http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2009_27/statti/3_6.htm [in Ukrainian].
11. Lukianova V. V., Holovach T. V. Ekonomichnyi ryzyk [Economic risks]. Kyiv: Akademydav, 2007, 464 p. [in Ukrainian].

12. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B. Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On the fundamentals of national security of Ukraine]. Kyiv: Intertekhnolohiia, 2009, 272 p. [in Ukrainian].
13. Koshel A. O. Poniattia ryzyku ta yoho vydy pry vykorystanni zemelnykh resursiv u rynkovykh umovakh [The concept of risk and its types in land use under free market conditions], from http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vldau/APK/2010_1/files/10kalimc.pdf [in Ukrainian].
14. Halushkina T. P., Hranovska L. M., Kyselova R. A. Ekolohichniy menedzhment ta audyt [Environmental management and audit]. Kherson: OLDI-PLIuS, 2013, 456 p. [in Ukrainian].
15. Proekt Zakonu pro ekolohichne strakhuvannia [Law of Environmental Insurance (draft)], from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1046&skl=5 [in Ukrainian].
16. Rusan V. M., Sobkevych O. V., Yurchenko A. D. Orhanizatsiino-ekonomichni instrumenty derzhavnoi ahrarnoi polityky v Ukraini: analit. dop. [Organizational and economic instruments of state agrarian policy in Ukraine: analytical report]. Kyiv: NISD, 2012, 88 p. [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 березня 2017 р.